

Miron Wolny

«Lex Claudia» a rozwój kariery politycznej Gajusza Flaminiusza

---

Studia Prawnoustrojowe nr 7, 327-334

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Miron Wolny

Olsztyn

Lex Claudia* a rozwój kariery politycznej Gajusza Flaminiusza

Lex Claudia de nave senatorum jest problemem, który wzbudza w nauce sporo kontrowersji. Różnice zdań wynikają przede wszystkim z eksponowania odmiennych celów, jakie przypisuje się tej ustawie¹. Faktem jest, iż jej przeprowadzenie doprowadziło do kolejnego zaostrzenia nastrojów w społeczeństwie rzymskim oraz większej skali skonfundowania poszczególnych *factiones*. Do tego dołączyła się jeszcze zapalna sytuacja związana z wybuchem drugiej wojny punickiej². Bohaterem narodzin konfliktu społecznego stał się *homo novus* Gajusz Flaminiusz. Ustawa, którą poparł, wymierzona była w jeden z aspektów działalności ekonomicznej senatorów, a mianowicie w handel morski. Przepis nie mający dotąd precedensu (*nova lex*)³ spowodował uaktywnienie się grupy oponentów Flaminiusza, określanej

* W tekście zostały wykorzystane następujące skróty tytułów czasopism i opracowań naukowych: ANRW – *Austieg und Niedergang der römischen Welt* (ed. H. Temporini, W. Haase); CAH – *Cambridge Ancient History*; DNP – *Der Neue Pauly*; KP – *Der Kleine Pauly*; RE – *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*; EP – *Echa Przeszłości*; HZ – *Historische Zeitschrift*; REL – *Revue des etudes latines*; RhM – *Rheinisches Museum*. Tekst łaciński i grecki cytowany jest na podstawie wydań krytycznych: Appianos, *Histoire Romaine*, T. 3, ed. D. Gillard, Paris 1998; Livius, *Ab urbe condita*, ks. XXI–XXIII, ed. G. Weissenborn, M. Müller, Leipzig 1912 oraz *Histoire Romaine*, ks. XXI, ed. P. Jal, Paris 1988; Polybios, *Historiae*, ks. I – III, ed. Th. Büttner-Wobst, Stuttgart 1964 oraz *Histoires*, t. 1, ed. P. Pédech, Paris 1989.

¹ Zob. U. Händl-Sagawe, *Der Beginn des 2. Punischen Krieges. Ein historisch-kritischer Kommentar zu Livius Buch 21*, München 1995, s. 396.

² Sporny jest problem datowania ustawy, albowiem w grę wchodzi rok 219 i 218 p.n.e., por. H. Wild, *Untersuchungen zur Innenpolitik des Gaius Flaminius*, München 1994, s. 183–185. Niektórzy autorzy (na przykład J. M. David, *The Roman Conquest of Italy*, Oxford 1997, s. 50) rozciągają pole alternatyw datowania pomiędzy 220 a 218 r. p.n.e. Wydaje się jednak, iż rozpoczynający się konflikt z Kartaginą wpływał na intensyfikowanie przemian społecznych, co musiało również znajdować odbicie w dynamizacji przeobrażeń politycznych. Stąd bardziej prawdopodobna jest opcja wskazująca na datę 218 p.n.e.

³ Pojęcie *nova lex* koresponduje z terminologią czasów Oktawiana Augusta, w której wspomniane są liczne *novae leges*. Zob. H. Wild, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, s. 192 n.

jako *patres*. Badania nad charakterem zapamiętanego przez Liwiusza zapisu prawnego wymagają skorelowania z obserwacją wzrostu popularności Gajusza Flaminiusza, celem określenia miejsca *lex Claudia* w rozwoju jego kariery politycznej.

Współczesna historiografia poświęciła sporo uwagi osobie Flaminiusza⁴. Jego kariera polityczna rozpoczęła się z chwilą objęcia trybunatu w roku 232 p.n.e. i rozwijała się systematycznie do roku 217 p.n.e., kiedy uzyskał on swój ostatni konsulat, przerwany na skutek jego tragicznej śmierci w bitwie nad Jeziorem Trazymeńskim. Należy podkreślić, iż badacz zajmujący się osobą Gajusza Flaminiusza ma do swojej dyspozycji rozbudowaną bazę źródłową. Generalną cechą tych przekazów jest jednak daleko posunięta jednostronność niechętnych Flaminiuszowi pisarzy antycznych, efektem czego jest jednoznacznie negatywna charakterystyka tej postaci⁵, spowodowana z pewnością przez rozgrywający się na podłożu religijnym konflikt z senatem, w który popadł polityk rzymski. Spór ten stanowił konsekwencję politycznej izolacji Flaminiusza, mającej swoje źródło w reprezentowanym przez niego odmiennym programie politycznym anizeli raczej *nobilitas*⁶. Czarnych barw do tego portretu dodało piętno, jakie wywarł *dies ater* – moment klęski konsula, interpretowanej jednostronnie jako kara za pychę (ὕβρις) pewnego siebie Flaminiusza⁷. Pomimo swoistej kontaminacji negatywnych rysów cechujących postać Flaminiusza, bezsporne jest to, iż jego działalność wyrastała z aktywności części społeczeństwa zainteresowanego demokratyzacją stosunków w Rzymie⁸.

⁴ Wśród ważniejszych pozycji należy wymienić: F. Münzer, *Flaminius*, RE 6, Stuttgart 1909, kol. 2496–2497; A. Lippold, *Consules. Untersuchungen zur Geschichte des römischen Konsulates von 264 bis 201 v. Chr.*, Bonn 1963, s. 150; L. Oebel, *C. Flaminius und die Anfänge der römischen Kolonisation im ager Gallicus*, Frankfurt am Main 1993; H. Wild, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, (passim); K. L. Elvers, *Flaminius*, DNP 4, Stuttgart 1998, kol. 540 in.

⁵ Pol., II 33, 7–8, III 80, 3–4, 81, 9–10, 82, 3, 83, 7, 84, 6. Historyk grecki wskazywał na negatywne cechy plebejskiego konsula; zbyt dużą ufność we własne siły oraz polityczną i militarną niekompetencję. Zarzucił Flaminiuszowi: popędliwość (προπέτεια), zuchwalstwo czy nawet bezczelność (θρασύτης), a ponadto bezrozumnie pożądlive usposobienie (θυμός ἄλογος), zarozumialstwo (κενοδοξία) i próżność (τύφος). Odnośnie do oceny Liwiusza A. J. Pfiffig, *Die Haltung Etruriens im 2. punischen Krieg*, *Historia* 15, 1966, s. 198 wskazał, że również nie jest ona rzeczowa, albowiem polega przede wszystkim na senackiej opcji reprezentowanej przez Fabiusza Piktora, za którym najchętniej poszedł Liwiusz w swoim opisie działalności konsula. Na temat wpływu Fabiusza Piktora na historiografię zob. M. Chassignet, *Introduction*, [w:] *L'annalistique Romaine*, t. 1, Paris 1996, s. LVI i n.; M. Wolny, *Fragment przekazu Fabiusza Piktora w dziele Polibiusza (III 8, 1–8)*, EP V, Olsztyn 2004, s. 11 i n.

⁶ M. Wolny, *Spółeczny i religijny kontekst konfliktu konsula Gajusza Flaminiusza z senatem w 217 roku p.n.e.*, [w:] *Religia i polityka w świecie antycznym*, red. R. Sajakowski, Ostróda 2005, s. 99–108 (w druku).

⁷ A. Klotz, *Die Stellung des Syllus Italicus unter der Quellen des zweiten punischen Krieges*, RhM 72, 1933, s. 5; G. Brizzi, *Riflessioni sulla morte di un console*, [w:] *Studi di Storia Annibalica*, ed. G. Brizzi, Faenza 1984, s. 33–43.

⁸ L. Oebel, *C. Flaminius*, s. 9 i n. stwierdził, iż jednostronność oceny Flaminiusza wynika przede wszystkim z intencji Polibiusza i Liwiusza. Zamierzenia te były wyraźnie ukierunkowane na cele historyczne i polityczne. Prezentacja podsumowująca działalność polityka

Lex Claudia stanowi potwierdzenie takiego stanu rzeczy. Flaminiusz miał bowiem udzielić poparcia ustawie, której autorem był trybun ludowy Kwintus Klaudiusz⁹. Ustawa zabraniała senatorom oraz ich synom posiadania okrętów, których nośność przekraczała trzysta amfor¹⁰. Nośność ta, jak informuje Liwiusz, wydała się wystarczająca dla przewożenia płodów rolnych z posiadłości. Uniemożliwiała jednak prowadzenie interesów handlowych, co wedle historyka z Patawium zostało uzasadnione uwagą, iż takowe interesy nie są godne grupy kryjącej się pod nazwą *patres: id satis habitum ad fructus ex agris vectandos; quaestus omnis patribus indecorus visus*. Dalej rzymski historyk donosi, że ustawa stała się precedensem do walki politycznej, w efekcie której Flaminiusz ściągnął na siebie nienawiść nobilów, jednak zdobył sympatię ludu, co utorowało mu drogę do zdobycia drugiego konsulatu¹¹.

Badanie ustawy Klaudiusza utrudnia brak stosownych i wyczerpujących paralel źródłowych. Relacja Liwiusza jest w tym miejscu dosyć precyzyjna, co może świadczyć, iż pisarz oparł ją na źródle, które w merytoryczny sposób potraktowało kolejną zdobycz rzymskiej jurystyki. Informacje te podporządkowane zostały jednak dbałości o literacką formę dzieła. Za potwierdzeniem historyczności zawartych u Liwiusza wiadomości przemawia przekaz Appiana. W jednostkowym doniesieniu historyk z Aleksandrii porusza wprawdzie kilka kwestii, lecz wśród tych informacji jest jeden istotny element. Przekaz mówi bowiem, że na swoją godność konsula Flaminiusz wybrany został dzięki ambitnym zabiegom¹². Rzecz jasna, na tej podstawie można jedynie w sposób hipotetyczny założyć wiedzę Appiana na temat *lex Claudia de nave senatorum*. Nie można jednak wykluczyć również tego, iż historyk z Aleksandrii miał na myśli ambitne zabiegi, które tworzyły kontekst politycznej walki, jaką Flaminiusz toczył o konsulat.

Element rywalizacji politycznej wynika z analizy fragmentu dotyczącego podnoszonej ustawy. Grupa oponentów Flaminiusza została ukryta pod pojęciem *patres*. Analiza zadawnionego sporu, który rozgrywał się na płaszczyźnie kierowanych wobec Flaminiusza oskarżeń o *impietas*, mogłaby

---

w wydaniu Polibiusza i Liwiusza jest odmienna od ocen wydanych przez Strabona i Pliniusza. Ci ostatni zainteresowani byli głównie gospodarczymi i geograficznymi wynikami działalności Flaminiusza, więc właśnie te wskazówki stają się podstawą dla poparcia powyższej tezy.

⁹ H. G. Gundel, *Claudius no. 1*, KP 1, Stuttgart 1979, kol. 1205 n.

¹⁰ Liv., XXI 63, 3: *invisus etiam patribus [erat] ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum atque uno patrum adiuvante C. Falminio tulerat, ne quis senator cuive senator pater fuisset maritimam navem, quae plus quam trecentrum amphorarum esset, haberet*. Wyrażona w liczbie pojedynczej formuła *senator cuive senator pater* ma na celu doprecyzowanie, iż chodzi o każdego senatora bez wyjątku. Liczba mnoga mogłaby natomiast sugerować, że chodzi o bliżej nieokreśloną grupę senatorów.

¹¹ Liv., XXI 63, 4: *res per summam contentionem acta invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum peperit*.

¹² App., *Hann.*, 9.38: *δέει τε περί τῆς πόλεως καὶ αὐτός ὢν ἱπειροπόλεμός τε καὶ ἐς τὴν ἀρχὴν ἀπὸ δοξοκοπίας ἠρημίως ἠπέιγτο Ἀντίβου συμπλεκῆναι*.

sugerować, że przeciwników Flaminiusza należałoby łączyć w grupą kapłanów. Wprawdzie tą drogą podążył R. E. Mitchel¹³, ale nie jest to właściwy trop badawczy. H. Wildt próbował przeciwstawić się temu twierdzeniu, zauważając, że w relacji Liwiusza Flaminiusz określony jest jako jednostka przynależna do grupy zwanej *patres*, co zawiera się w formule: *uno patrum adiuvante C. Flamínio*. Jest to oczywiście zgodne ze źródłem, ale wskazówka ta nie przyczynia się jeszcze do oddalenia tezy Mitchela¹⁴, z uwagi na problemy odnoszące się do niedokładności Liwiusza w stosowaniu poszczególnych terminów. Zaprezentowana powyżej teza – prowadząca do utożsamienia *patres* z grupą kapłanów – nie jest słuszna. Oskarżenia o charakterze religijnym, wytaczane przeciw Flaminiuszowi, były narzędziem walki politycznej, jaką prowadzono przeciwko niemu. Wykonawcami działań szachujących działalność Flaminiusza siłą rzeczy musieli być kapłani wykonujący wolę *patres*¹⁵. Z pewnością także zaliczali się oni do grona oponentów Flaminiusza, ale w obrębie *patres* musiały znajdować się także osoby nie będące kapłanami. Zasygnalizowany związek siłą rzeczy kieruje uwagę na Kwintusa Fabiusza Maksymusa, który dla stworzenia antytezy działalności Flaminiusza manifestował swoją gorliwość religijną¹⁶. Nie daje to jednak jeszcze odpowiedzi na pytanie, kim była grupa określana jako *patres*. W pełni zadowalającego wyjaśnienia nie przynosi również teoria wyłożona w słynnym dziele Th. Mommsena *Römisches Staatsrecht*¹⁷. Uczony wyraził tutaj pogląd, iż chodzi o senatorów patrycjuszowskich. Problem sprecyzowania definicji *patres* w kontekście analizy przekazu Liwiusza dotyczącego ustawy Klaudiusza jest złożony. Czynnikiem komplikującym sytuację jest fakt, iż pisarz rzymski bardzo dowolnie stosował terminologię określającą oponentów Flaminiusza¹⁸. Terminy zawarte w źródle dotyczącym ustawy Liwiusz podporządkował swojej dbałości o styl, która wyrażała się w synonimicznym stosowaniu pojęć *senat* oraz *patres*.

¹³ R. E. Mitchel, *Patricians and Plebeians*, London 1990, s. 12. Rozważania na ten temat awarto również w publikacji, do której niestety nie udało mi się dotrzeć: R. E. Mitchel, *The Definition of Patres and Plebs. An End to the Struggle of Orders*, [w:] *Social Struggles in Archaic Rome*, ed. K. Raaflaub, Berkley 1986, s. 130–174.

¹⁴ H. Wildt, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, s. 11.

¹⁵ D. Briquel, *Augures*, DNP 2, Stuttgart 1997, kol. 279 i n.

¹⁶ A. W. J. Holleman, *Q. Fabius' Vow to Venus Erycina (217 B. C.) and its Background*, [w:] *Punic Wars. Proceedings of the Conference held in Antwerp from 23 th to 26 th of November 1988 in cooperation with the Department of History of the 'Universiteit Antwerpen'* (U.F.S.I.A.), ed. H. Devijver, E. Lipiński, SP 10, Leuven 1989, s. 223 n. Na temat działalności Fabiusza Maksymusa i jego programu politycznego zob. K. L. Elvers, *Fabius Maximus Verrucosus Q. „Cunctator”*, DNP 4, Stuttgart 1998, kol. 372–373.

¹⁷ Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, t. III, Leipzig 1887, s. 836.

¹⁸ Przykładem ilustrującym niejednoznaczne stosowanie pojęć w *Ab urbe condita* jest Liv., XXII 34, 7: *id foedus inter omnes nobilis ictum, nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebeium, id est hominem novum, fecissent* i dalej (8 i 9): *nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris et contemnere plebem, ex quo contemni [a] patribus desierint, coepisse. cui non apparere id actum et quaesitum esse, ut interregnum iniretur ut in patrum potestate comitia essent?*

H. Wildt zwrócił uwagę, że grupa, wobec której Flaminiusz stał w opozycji, określana jest przez źródła za pomocą trzech terminów. Pierwszym z nich jest *senat*, drugim *optimates*, trzecim zaś wspomniani *patres*. Termin „optymaci” właściwy jest terminologii późnej republiki i wskazuje na ogład wydarzeń czasów Flaminiusza z perspektywy realiów tej epoki¹⁹. Tym samym jako przedmiot analizy powracają pojęcia *senat* i *patres*, które mają swoje odzwierciedlenie w relacji Liwiusza dotyczącej *lex Claudia*. Nie można wzorem Liwiusza uważać tych terminów za synonimy. Grupę oponentów Flaminiusza można zatem próbować ustalić za pomocą analizy informacji odnoszących się do samej *lex Claudia*.

Jak relacjonuje Liwiusz, w ustawie była mowa o ograniczeniu nośności statku do trzystu amfor, czyli około 8 ton²⁰. Transport drogą morską miał być immanentną stroną działalności rolniczej. Doprowadziło to do sytuacji w której małe statki miały wykonywać wiele kursów, co – jak słusznie zauważa H. Wildt – leżało w obszarze możliwości ich posiadaczy²¹. Sytuacja ta wydaje się wskazywać, iż larum podniesione z powodu tej ustawy było albo niewspółmiernie duże w stosunku do jej rzeczywistego znaczenia, albo też gwałtowna reakcja na nią jest koloryzacją Liwiusza, wynikającą z perspektywy oglądu sporów społecznych III wieku p.n.e. przez pryzmat doświadczeń epoki Grakchów. Intencje Liwiusza dotyczące ustawy wynikają z jego zapatrywań na osobę Flaminiusza. W ujęciu jego relacji *lex Claudia* miała być przede wszystkim chwytem propagandowym obliczonym na doraźny cel, jakim było uzyskanie konsulatu. Tym samym pod patyną nieprzychylniej oceny starano się ukryć rzeczywistą działalność Flaminiusza. Minione stulecie badań nad historią społeczno-ekonomiczną i prosopografią *factiones* pozwoliło wyświetlić kontury mechanizmu funkcjonowania polityki rzymskiej. Podstawą funkcjonowania tego mechanizmu są – mówiąc słowami T.R.S. Broughtona – *the coteries of noble families*²². W oparciu o doświadczenia szkoły F. Münzera i podążającego w jego ślady H. H. Scullarda udało się dokonać klasyfikacji poszczególnych *gens* mających realny wpływ na kształt polityki rzymskiej²³. Okazuje się, iż w tym kontekście widoczne

¹⁹ Cic., *inv.*, 3.52; H. Wildt, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, s. 10.

²⁰ H. Chantraine, *Amphora no. 8*, KP 1, Stuttgart 1979, kol. 318; H. Wildt, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, s. 178.

²¹ H. Wildt, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, s. 178–179.

²² T. R. S. Broughton, *Senate and Senators of the Roman Republic: The Prosopographical Approach*, ANRW 1, 1972, s. 256; por. W. Kierdorf, *Senatus (der röm. Senat)*, DNP 11, Stuttgart 2001, kol. 400 i n.

²³ F. Münzer, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920; H. H. Scullard, *Roman Politics 220–150 B. C.*, Oxford 1951; por. cenne uwagi L. Ross Taylor, *H. H. Scullard, Roman Politics, 220–150 B. C. Oxford, Clarendon Press, 1951 (rec.)*, *AJPh* 73, 1952, s. 302; J. Briscoe, *Jakob Seibert, Hannibal, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1993. XX, 552 S. 11 Karten; Jakob Seibert, Forschungen zu Hannibal. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1993. XIX, 437 S (rec.)*, *Gnomon* 68, 1996, s. 332.

jest powiązanie Flaminiusza z *factio* Emiliuszów. Jak podkreśla Scullard, oponenti Flaminiusza byli jednocześnie adwersarzami wspomnianej *factio*²⁴. Jednakże poleganie na wytycznych wynikających z poszczególnych powiązań rodowych nie zawsze musi się sprawdzać, szczególnie wtedy, gdy nie chodzi o diametralne różnice w programach politycznych. Słusznie zatem Z. Yawetz uważa, że interesy ekonomiczne oraz programy polityczne wiązały się z ambicjami poszczególnych jednostek²⁵.

Ustawa Klaudiusza w zasadniczy sposób nie odbiegała od kierunku polityki Flaminiusza wyznaczonego przez *lex Flaminia de agro Gallico et Piceno*. Projekt dotyczył parcelacji ziem wymienionych w ustawie i również był kontrowersyjny. Według Polibiusza, propozycja Flaminiusza obliczona była na demagogię i cele polityczne: τούτην τὴν διαμαγωγίαν εἰσηγησάμενου καὶ πολιτείας.²⁶ W relacji Polibiusza wydaje się pobrzmiwać ta sama tradycja, która ganiła Flaminiusza za poparcie udzielone względem *lex Claudia*. *Lex Flaminia* konfirmowała zrozumienie potrzeby kolonizacji *ager Picenus et Gallicus*. Nie był to problem obcy i obojętny polityce rzymskiej. Nie można bowiem odmówić zrozumienia tej kwestii nawet najzacieklejszym oponentom Flaminiusza – czyli Fabiuszom, tyle że – jak podkreśla Yawetz – *gens Fabia* nie mogła popierać rewolucyjnych rozwiązań polityka rzymskiego, wyrażających się w wywieraniu nacisku na senat za pomocą ustawy. Z tychże samych powodów Emiliusze nie mogli otwarcie poprzeć Flaminiusza²⁷. Prowadziło to do izolacji polityka rzymskiego. Stan owej izolacji był jednak bardziej pozorny aniżeli faktyczny. Agrarny charakter *lex Claudia* wyrażał się w tym, że ustawa, odwołując się do tradycji pracy na roli, przywdziewała quasi-konserwatywną maskę i wyrażała stanowisko, że interesy handlowe są niegodne czy wręcz hańbiące senatorów (*indecorus*)²⁸. Jednocześnie tworząc prawne ograniczenie tonażu statków, faktycznie wymuszała konieczność skupienia się niemal wyłącznie na działalności rolniczej²⁹. W tym sensie *lex Claudia* była kontynuacją polityki agrarnej Flaminiusza, u podstaw której legło oparcie się na aktywnych politycznie czynnikach związanych z niższymi warstwami społeczeństwa rzymskiego³⁰.

²⁴ H. H. Scullard, *Roman Politics*, s. 54.

²⁵ Z. Yawetz, *The Policy of C. Flaminus and Plebiscitum Claudianum*, Athenaeum 40, 1962, s. 329.

²⁶ Pol., II, 21, 8; Z. Yawetz, *The Policy of C. Flaminus*, s. 330 n.; H. Wild, *Untersuchungen zur Innenpolitik*, s. 14 n.; L. Oebel, *C. Flaminus*, s. 48 n.

²⁷ Z. Yawetz, *The Policy of C. Flaminus*, s. 329.

²⁸ Przykład przywołuje wręcz na myśl słynną legendę Cyncynata sławiącą patriotyzm wyrażający się w pracy na roli. Zob. T. J. Cornell, *The Beginnings of Rome. Italy and Rome from the Bronze Age to Punic Wars (c. 1000–264 B. C.)*, London/New York 1997, s. 10, 307–308.

²⁹ Z. Yawetz, *The Policy of C. Flaminus*, s. 328.

³⁰ Należy zwrócić uwagę, iż pojęcie niższych warstw społeczeństwa rzymskiego nie wiąże się z jednakowymi żądaniami i aspiracjami, których wyrazicielami byli ich liderzy. W kwestii działania ukierunkowanego na konkretne cele istniały przecież zasadnicze różnice pomiędzy plebem miejskim i wiejskim. Por. T. J. Cornell, *The Beginnings of Rome*, s. 256 i n.

Nie można także zapominać o kontekście politycznym, w jakim odbyło się przeprowadzenie *lex Claudia*. Skomplikowana sytuacja międzynarodowa mogła dostarczyć istotnego pretekstu, dodatkowo stymulującego konieczność przeprowadzenia ustawy. A. Pelletier w swojej pracy starał się forsować tezę, wedle której *lex Claudia* miała na celu zabezpieczenie ciężkich statków, które podczas konfliktu z Kartaginą mogłyby być potrzebne do wykonania planu inwazji na Iberię i Afrykę Północną³¹. Jest to oczywiście możliwe, pod warunkiem opowiedzenia się za rokiem 218 p.n.e. jako właściwą datą wprowadzenia ustawy. Takie rozwiązanie zanegował Z. Yawetz, który opowiedział się za datą 219 p.n.e.³² Należy jednak wskazać, iż ewentualne wojenne cele ustawy nie przekreślają jej rdzennie agrarnego charakteru. Poparcie, jakie przyniosła *lex Claudia*, miało sprzyjać Flaminiuszowi w momencie wyboru na jego ostatni konsulat. Liwiusz stara się wskazać, że ustawa była czynnikiem zapewniającym Flaminiuszowi elekcję na najwyższy urząd. Trzeba przyznać, iż z pewnością była jednym z ważniejszych, chociaż oczywiście nie jedynym czynnikiem. W przytoczonym już powyżej pojęciu ambitnych zabiegów, o których mówi Appian, mogą mieścić się także inne czynniki umożliwiające politykowi rzymskiemu awans. W tym kontekście za niezwykle istotną i postępową zarazem należy uznać teorię J. Seiberta. Uczony uważa, iż elekcja Flaminiusza spełniała rolę katalizatora w senatorskiej polityce³³. Wynikałoby z tego przeto, iż Flaminiusz zyskał niezbędne poparcie ze strony arystokracji senatorskiej i tym samym zdyskontował swojego rywala strony plebejskiej w walce o konsulat³⁴.

Podsumowując należy stwierdzić, iż *lex Claudia* poprzez odwołanie się do tradycyjnej moralności senatorów, którym nie wypada zarobkować na handlu morskim, miała tworzyć precedens do przyjęcia jej przez szersze kręgi arystokracji senatorskiej. Zachowując pewien rys konserwatyizmu, była jednak podstawą zmian nie mających jak dotąd precedensu, z czego wynikał jej innowacyjny charakter (*nova lex*). Ustawa tworzyła prawne podstawy dla rozwoju rolniczego Italii, a w tym sensie stanowiła kontynuację programu agrarnego Flaminiusza, wyrażonego wcześniej najpełniej poprzez *lex Flaminia*. Wskazuje to wyraźnie, iż Flaminiusz rozumiał potrzebę intensyfikacji rozwoju Italii, w tym dynamizacji rolnictwa. Sprzyjające warunki dla przeprowadzenia ustawy zapewniał ferment społeczny, stanowiący

³¹ Zob. A. Pelletier, *À propos de lex Claudia de 218 av. J –C.*, Revue d'études ligures 35, 1969, s. 7–14, cyt za: U. Händl–Sagawe, *Der Beginn*, s. 396.

³² Z. Yawetz, *The Policy of C. Flaminius*, s. 325. Por. przypis 2.

³³ J. Seibert, *Hannibal*, Darmstadt 1993, s. 88: *Meines Erachtens lassen gewisse Indizien (Prozess gegen die Konsuln, lex Claudia de nave senatorum) erkennen, dass die „selbstherrliche Politik“ der Senatoren einen „Dämpfer“ erhalten sollte, bevor der Populus schließlich doch seine Zustimmung zum Krieg gab.*

³⁴ A. Lippold, *Consules. Untersuchungen zur Geschichte des römischen Konsulates von 264 bis 201 v. Chr.*, Bonn 1963, s. 150.

pewnego rodzaju siłę odśrodkową, jaką polityk rzymski potrafił okiełznać i ukierunkować, a wreszcie wyzyskać do przeprowadzania reform nie będących jedynie demagogicznymi chwytami, które imputował mu Polibiusz. Tak więc *lex Claudia* jest kolejnym wskazaniem, że rozwój kariery politycznej Flaminiusza skorelowany był z systematycznym wdrażaniem w życie jego programu politycznego, który w obliczu niebezpieczeństwa ze strony Kartaginy stawał się jeszcze bardziej atrakcyjny dla tej części społeczeństwa, która zainteresowana była demokratyzacją stosunków społecznych i innym, aniżeli wyłącznie senatorski, sposobem prowadzenia działań wojennych.

Summary

Lex Claudia in the light of the political career of Gaius Flaminius's

Lex Claudia de nave senatorum appealed to the traditional morality of senators and stated that it is not right for them to treat sea trade as a source of income. Thus, the law gave wide circles of senatorial aristocracy a pretext to pass it. Although it maintained a considerable trait of conservatism, it was at the same time a trigger of changes which had been unprecedented ever before. This is what its innovative character resulted from (*nova lex*). The law created a legal basis for the agricultural development of Italy, and in this sense it acted as a continuation of Flaminius's agrarian policy, fully formulated in *lex Flaminia*. It indicates that Flaminius obviously understood the need for a more intensive development of Italy and saw dynamization of agriculture as a way to achieve it. The conditions for passing the law were rather convenient as there prevailed a social mess acting as a kind of centrifugal force, which the politician was able to tame and channel and finally use to carry out genuine reforms, not just a demagogic ploy, as it was implied by Polybius. Thus *lex Claudia* is another proof that the development of Flaminius's political career was correlated with the implementation of his political programme, which in the face of the threat posed by Carthagina became more and more attractive for the part of the society which was interested in democratisation of social relations and other than solely senatorial way of waging wars.